

- 41.
7. Тихонов Э.К. Методы прогнозирования в условиях рынка: учебное пособие. - Невинномысск, 2006. - 221 с.
 8. Череп А. В. Дослідження сутності економічної категорії «трудова потенціал» у менеджменті різних рівнів / А. В. Череп, Я. О. Зубрицька // Вісник Запорізького національного університету. Серія: Економічні науки. – 2010. – №4(8). – С. 90-95.
 9. Янковська Л. А. Оптимізація трудового потенціалу в системі менеджменту персоналу промислового підприємства / Л. А. Янковська // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – №9. – С. 200-203.

УДК 338.43.02(477)

АГРАРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

Кирилов Ю.Є. – к.е.н., доцент, Херсонський ДАУ
Барінов І.І. – к.і.н., МДУ ім. М.В. Ломоносова

Постановка та стан вивчення проблеми. Геополітичні тенденції останніх років та глобалізаційні процеси вимагають глибокого вивчення і критичного осмислення історичного досвіду соціально-економічного розвитку України. Стає актуальним об'єктивне дослідження розвитку аграрного сектору і формування аграрної політики України в історичній ретроспективі. Особливого значення набувають уроки першої та другої світових війн. В цей період, як і сьогодні, Україна була в центрі уваги керівництва багатьох країн, зокрема Радянського Союзу та Німеччини. Вказаній проблематиці присвячена значна кількість праць як вітчизняних істориків, так і економістів-аграрників. Недостатньо дослідженими залишаються питання оцінки минулого у вказаному аспекті з позицій забезпечення продовольчої безпеки та формування відповідної аграрної політики.

Результати досліджень. В другій половині XIX – першому десятилітті XX ст. на українських землях збирали близько 40 % світового врожаю ячменю, 20 % – пшениці та 10 % – кукурудзи. Експорт української пшениці наприкінці XIX ст. й до початку Першої світової війни відіграв важливу роль в економіці Російської імперії. У 1910–1911 рр. українські губернії виробляли 19,6 млн тонн зерна в рік, з них 4,9 млн тонн (майже чверть врожаю) йшло на експорт, насамперед у Німеччину [1, 2].

Динаміка зовнішнього товарообігу України за 1921–1924 рр. характеризувалася зростанням, але наприкінці 1924 р. вже простежувалася тенденція до її спаду, тому що експорт хліба зменшився. Експерти хлібного ринку вважали Україну традиційним експортером зерна. Колишня слава “європейської житниці” дозволила загальносоюзним заготівельним конторам розглядати Україну як головного експортера хліба, враховуючи її географічне становище, наявність портів і мережу залізниць. “Чим торгує Радянська Україна?, –

писав О.О. Золотарьов у 1925 р. – Звичайно, хлібом". Із загальної суми вивезених товарів на 93,6 мільйонів карбованців хліба продано на 85,1 млн. крб., тобто 91 %, до того ж майже 60 % усієї хлібної маси посідало жито, близько 22 % пшениця, 12 % ячмінь та 5 % кукурудза. Наш вивіз у 1923-1924 рр. був "житнім" [3].

Авторитетним дослідником зернового господарства цього періоду був А.Я. Альтерман. За його підрахунками, Україна протягом другої половини 1920-х років, крім 1928-1929 рр., вивозила на європейський ринок 227–250 млн пудів хліба, що на 165–180 млн пудів менше, ніж 1910–1913 рр., а причиною такого спаду він вважав наслідки революційних змін на селі та знищення поміщицького землеволодіння, обмеження заможних верств селянства [4].

У 1928 р. А.Я. Альтерман у своїй книзі опублікував дані, які розкривають структуру хлібного експорту, враховуючи також питому вагу вивезених зернових до союзних республік. Якщо дореволюційний хлібообіг був переважно пшенично-ячмінним (75% товарної маси), то непівський виявився пшенично-житнім (86%). Статистика українського хлібного ринку, яку розробив А.Я. Альтерман, свідчила про зменшення експортної частини, але з урахуванням вивезених обсягів до союзних республік, яка демонструвала появу "житниці" союзного значення. Так, у 1923-1924 рр. з України вивезено 248,5 млн пудів зерна, з них на внутрішній ринок – 80, до Білорусії та Росії – 83,4, на експорт – 85,1 млн пудів. Однак наступного року експорт зменшився до 42,5 млн, а у 1926-1927 рр. підвищився до 56,2 млн пудів, до сусідніх радянських республік вивезли відповідно 89,6 і 82,6 млн пудів зерна [5].

У 1925 р. Україна, як радянська житниця, стала об'єктом союзних та експортних хлібозаготівель. Хлібний експорт посідав половину вартості сільськогосподарського експорту, тобто відносно високий врожай вирівняв диспропорції структури експорту. Основними споживачами українського зерна були європейські країни. Так, у 1925-1926 рр. пшеницю вивозили переважно до Англії, Італії, Бельгії, Франції; жито – до Швеції, Німеччини, Голландії, Англії; ячмінь – до Англії, Німеччини, Бельгії, а кукурудзу – до Англії, Швеції та Франції [5, с. 43].

Вважалося, що хлібний експорт для державно-кооперативних господарств був рентабельним, враховуючи мізерні заготівельні ціни для селян та експортні, але динаміка валютної виручки свідчила про його нестабільність. Експортні можливості України були обмежені. Вона не спромоглася за роки непу досягти навіть половини довоєнних обсягів вивезення зерна.

Обсяги зерна УСРР у 20-х рр. ХХ ст. на експорт не могли конкурувати з пропозицією основних світових виробників – США, Канадою, Аргентиною, Австралією. Традиційно, як і до 1913 р., споживачами українського хліба були європейські країни – Англія, Німеччина, Італія, Франція, Швеція, Голландія, але це були невеликі партії зерна.

Сільське господарство України приковувало чималу увагу нацистських керівників ще задовго до війни. У теоретичних роботах німецьких пропагандистів раз у раз з'являлися думки про те, що в силу своєї скупченості на маленькій території німецькому народові загрожує голод, тобто продовольчі ресурси власної країни не в змозі забезпечити добрим

харчуванням і тил, і фронт. Швидше за все, ця ідея стала пропагандистським ходом нацистів через те, що була продиктована не лише економічними вимогами: німці ще добре пам'ятали так звану «бруквяну зиму» 1916-17 рр., коли в Німеччині в результаті виснаження продовольчого постачання через військові витрати люди вмирили від голоду. За словами американського дослідника Гезіне Герхард, цей урок з Першої світової війни вселив німцям, що «прийнятні будь-які способи, щоб уникнути голоду всередині країни» [6].

Говорячи про цілі окупації, які ставило перед собою нацистське керівництво, потрібно підкреслити, що вони були чітко узагальнені і виражені за два дні до нападу на СРСР, 20 червня 1941, на нараді майбутнього міністра у справах окупованих східних областей, рейхсляйтера Альфреда Розенберга зі своїми співробітниками. В протоколах наради були зафіксовані дві найважливіші цілі: по-перше, забезпечити продовольче постачання і військове господарство Німеччини, по-друге, назавжди звільнити Німеччину від політичного тиску з Востока [7].

З самого початку війни проти Радянського Союзу нацистські керівники мали чіткі плани щодо аграрного і, перш за все, продовольчого сектора зайнятих вермахтом областей.

Варто також підкреслити, що ще з довоєнних часів німецьке керівництво виношує ідею створення автаркії - насамперед, організації самозабезпечення Німеччини продовольством хоча б на 95% [8]. У цьому, на думку німецьких експертів, важливу роль повинен був зіграти сільськогосподарський потенціал захоплених східних областей і, перш за все, України, здатної, як зазначає італійський історик Сімоні Беллецца, «стати незалежною від решти світу в разі конфлікту» [9]. У серпні 1939 Гітлер підкреслював, що Україна потрібна Німеччині, щоб ніхто не змусив німців голодувати, «як це було в минулу війну» [10], а українські публіцисти безпосередньо пов'язували автаркію з приєднанням України до європейської економіки [11].

Отже, щодо аграрної політики необхідно підкреслити наступне. Керівництво рейху планувало за рахунок різних ресурсів окупованої України забезпечити економічну перевагу Німеччини над Радянським союзом, для чого були застосовані виробничі комплекси промислових районів України та її сільське господарство. Були створені спеціальні організації, такі, як штаби «Ост» і «Ольденбург», які були покликані реалізувати традиційну німецьку імперську ідею про «великонімецький економічний простір» [12] і контролювати економічну діяльність окупаційної влади, для чого була складена маса директив по управлінню сільським господарством, підготовлені проекти економічного регулювання.

Більшість з цих планів так і залишилися на папері, оскільки німецьке керівництво, як вище, так і місцеве, під впливом різних факторів – офіційної пропаганди, особистих амбіцій, прагнення до збагачення або якихось інших, - приступило до відвертого розграбовування захоплених територій без оглядки на потенційні економічні наслідки. Через низку причин (неузгодженість командних економічних інстанцій, протидію і саботаж з боку місцевого населення, діяльність партизанів, нестабільна ситуація на

фронті) окупаційній адміністрації не вдавалося в достатній мірі використовувати радянські сільськогосподарські ресурси.

Як вважає німецький історик Рольф-Дітер Мюллер, нацистське керівництво спочатку не зуміло чітко розмежувати короткострокові (військові) і довгострокові (колонізаційні) завдання, в результаті чого не відбулося очікуваного погодження ідеології і економіки [13]. Свою фатальну роль в роботі німецьких окупаційних органів зіграли як нескінченний переділ повноважень і «груба, брутальна і дурна поведінка німців» [14], так і наслідок пропагандистських лозунгів про те, що жителі захоплених східних областей - істоти нижчого порядку, а значить їх загибель на сільськогосподарських роботах або штучно викликаний голод серед населення - явища самі собою зрозумілі. Надав Україні в теоретичних роботах статус «зерносховища Росії», окупанти не зуміли використати її ресурси: так, наприклад, урожай озимих у 1943 році склав 0,65 млн.т, тоді як в 1939 році він становив 5,6 млн.т [15]. Таким чином, неефективне використання сільського господарства на окупованій Україні, розпорощення сил і невміння налагодити роботу місцевих органів влади підштовхнули окупантів до масового вивозу сировини і засобів виробництва в Німеччину, а пізніше – і до політики «випаленої землі».

Отже, а ні плани керівництва Німеччини щодо України та її сільського господарства, а ні надії на розвиток економіки Російської імперії, а згодом і Радянського союзу за рахунок «української житниці» не було реалізовано. Проте це не виключає можливості повторення цих сценаріїв, хоча й на більш демократичніших принципах, в майбутньому.

Висновки. Історичний досвід та тенденції сьогодення засвідчують, що тема продовольчої безпеки в найближчі роки буде провідною у світі. Торгові та військові конфлікти в наступні десятиліття будуть відбуватися виключно з трьох причин: відсутність води, дефіцит енергоносіїв і нестача продовольства. Україна має всі шанси стати глобальним гравцем у сфері забезпечення багатьох регіонів світу протеїном і зерном або бути перетвореною керівництвом інших країн, що використовує різні методи економічної колонізації, в ресурсно-сировинний придаток.

За географічними, ресурсними, кліматичними показниками Україна потенційно спроможна стати державою з пріоритетним розвитком аграрної сфери, одним із основних постачальників на світові ринки сільськогосподарської продукції, а отже й провідним гравцем на ринку продовольства. І цією можливістю держава має скористатися шляхом реалізації відповідної аграрної політики. Надійне забезпечення країни продовольством в умовах глобалізації має стратегічне значення, оскільки від цього залежать не лише її продовольча, а й національна безпека. Саме продовольча безпека має бути пріоритетом аграрної політики України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Даниленко О.В. Житниця Європи : Розвиток українського хлібного експорту в роки непу / О.В. Даниленко // Історичні і політологічні дослідження. – 2010. – № 3–4 (45-46). – С.171.

2. Remer C. Die Ukraine im Blickfeld deutscher Interessen: Ende des 19. Jahrhunderts bis 1917/18. Frankfurt am Main, 1997. – S. 89.
 3. Золотарев А.О. Краткие итоги и перспективы торговли УССР / А.О. Золотарев // Хозяйство Украины. – 1925. – №3. – С. 119-120.
 4. Альтерман А.Я. Проблема товарности зернового хозяйства Украины с социально-экономической точки зрения // Хозяйство Украины. – 1928. – № 6. – С. 101-110.
 5. Альтерман А. Розвиток хлібного господарства та хлібної торгівлі України // А. Альтерман. – Х., 1928.
 6. Gerhard G. Food and Genocide: Agrarian Politics in the Occupied Territories of the Soviet Union // Contemporary European History. 2009. Vol. 18. № 1. P. 45.
 7. Преступные цели – преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на Востоке (1941-1944 гг.). М., 1963. С. 81.
 8. Arnold K. Die Wehrmacht und die Besatzungspolitik in den besetzten Gebieten der Sowjetunion: Kriegführung und Radikalisierung im «Unternehmen Barbarossa». Berlin, 2005. P. 90.
 9. Bellezza S.A. Il Tridente e la Scastica. L'Occupazione Nazista in Ucraina Orientale. Milano, 2010. P.27.
 10. Gerhard G. Food and Genocide: Agrarian Politics in the Occupied Territories of the Soviet Union // Contemporary European History. 2009. Vol. 18. № 1. P. 56.
 11. Krupnickyj B. Die wirtschaftlichen Grundlagen der ukrainischen Staatlichkeit // Die Ukraine von gestern und heute. Berlin, 1933. P. 43.
 12. Müller R.-D. Hitlers Ostkrieg und die deutsche Siedlungspolitik. Frankfurt am Main, 1991. P. 50.
 13. Müller. Hitlers Ostkrieg und die deutsche Siedlungspolitik. P. 41.
 14. Паньківський К. Роки німецької окупації, 1941-1944. Нью-Йорк, Торонто, 1965. P. 191.
 15. Die deutsche Wirtschaftspolitik P. 444, 446.
 16. Кирилов Ю.Є. Бренд «Житниця Європи»: міф чи реальність / Ю.Є. Кирилов // Економіка АПК. – 2014. – № 3. – С. 101-107.
 17. Баринов И.И. Аграрная политика нацистской Германии на территории оккупированной Украины в 1941–1943 гг. // И.И. Баринов / Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры - Русское издание. - № 1, 2013 – <http://www1.ku-eichstaett.de/ZIMOS/forum/inhaltruss19.html>
-